

Modernizációs jelek és szempontok a roma felzárkózás kérdéseihez

Betekintő

A 2011-ben elfogadott Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia felhívta a figyelmet a roma és a mélyszegénységben élő közösségek előtt álló kihívásokra. A problémák kezelésére a kormányzat a nélkülözhetetlen helyzetelemzés mellett intézkedési tervet, a tervek mellé mérhető indikátorrendszert teremtett. Az indikátorrendszer lehetőséget nyújt a közvéleménynek, a döntéshozóknak, az EU-s forrásokat felhasználóknak, hogy követhessék a munka eredményességét. 2013-tól a roma közösségekkel kapcsolatos adatok is részét képezik az indikátorrendszernek, így követhetővé váltak a roma közösség felzárkózási folyamatai is. A tanulmányban az elmúlt évtizedben megfigyelhető folyamatok és eredmények kerülnek bemutatásra.

Bevezetés

A magyar társadalom évtizedek óta várja a változást, az érzékelhető előrelépést a hazai cigányság életviszonyaiban. Az integrációs törekvések azonban majd csak akkor tekinthetők eredményesnek, ha már a két csoport közti életkörülményekből adódó különbségek minimálisra csökkennek. Még nem tartunk ennél az állapotnál, azonban a felzárkózást támogató programok európai mércével is kiemelkedők, a felzárkózást segítő szándék, a munka tudatossága, komplexitása, tudományos megalapozottsága, rendszerezettsége – az időnkénti kudarcok, megtorpanások, lassulás mellett – előre mutató folyamatokat eredményezett.

A fő kérdés az, hogy a 2011-ben elfogadott, a leszakadó régiók helyzetének kezelése érdekében összeállított Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia¹ (NTFS, vagy stratégia) elindításával már második évtizedébe lépő nemzeti szintű programok eredményeztek-e mérhető változást a roma közösség életében, életviszonyaiban. A stratégia és az abban szereplő célok és programok megvalósulása érdekében a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt (TÁRKI) 2012-ben összeállított egy

indikátorrendszert, mely a társadalmi szintű folyamatok mérésére alkalmas. Az indikátorrendszer alapján az elmúlt években több monitoring jelentés készült, melyben a programok és intézkedések eredményességét is mérik (Bernáth – Fábíán 2014, Bernáth – Gábos 2018, Nagy 2020). A szerzők szisztematikusan végig veszik a stratégiában szereplő pilléreket (szegénység, foglalkoztatottág, lakhatás, egészségügyi rendszer, oktatás, diszkrimináció) és betekintést nyújtanak egyéb, a témához kapcsolódó társadalmi jelzőrendszer eredményeibe. Az anyagok a stratégiában megfogalmazott célértékekhez viszonyították az előrehaladást. Figyelembe veszik, hogy a stratégia elfogadását megelőző években milyen adatokkal rendelkezett a magyar társadalom, majd a gazdasági folyamatok és az NTFS-ben szereplő intézkedéseknek köszönhetően milyen változások mutathatók ki. A szegénység, vagy társadalmi kirekesztettségben élők komplex mutató (AROE mutató)² adatai jól szemléltetik az elmúlt időszak folyamatait. Látható, hogy míg 2009 és 2013 között a szegénység vagy társadalmi kirekesztettségben élők ará-

¹2011-ben a magyar elnökség alatt az Európai Bizottság elfogadta a nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszerét. Ehhez illeszkedve ugyanebben az évben elkészült a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia, mely kezeli a leszakadó régiók problémáit, a gyermekszegénységet és a romák helyzetét. (A Bizottság a magyar dokumentumot ajánlotta mintaként a tagállamok számára.) A stratégiában megfogalmazott célokhoz intézkedéseket, felelősöket és forrásokat rendelt, főleg a gyermekellátás, az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy, a lakhatás és a diszkrimináció területén.

nya nőtt (2009 – 29,6%, 2013 – 34,8), addig 2013-tól egyfajta javulás mutatkozik a folyamatokban. 2017-re (25,6%) a 2009-es adatokénál jobb eredményt mutattak ki a szerzők. A 2013-as fordulópont

után javuló tendenciába került a magyar felzárkózásügy. A továbbiakban arra vállalkozom, hogy a társadalmi mérőszámok bemutatásával elemzem a felzárkózáspolitikai eredményeit és kihívásait.

Módszertan

A társadalmi felzárkózás eredményeinek elemzését a folyamatok mérésére kidolgozott fentebb említett indikátorrendszer módszertana alapján végzem. A KSH MEF³ (KSH Munkaerő-felmérés) és az EU SILC⁴ (European Union Statistics on Income and Living Conditions) adatait használok az eredmények bemutatására. Jelen dolgozatban nem térek ki a nemzetközi adatok összehasonlítására. Az elérhető és meglévő adatok felhasználására törekszem az eredmények közlésekor.

Szükségesnek mutatkozik azonban a címben is hangsúlyt kapó modernizáció fogalmának az értelmezése. A hétköznapi és a tudományos szóhasználat egyaránt fejlődést, haladást ért a kifejezés alatt. A történettudomány és a szociológia – a köznyelvi értelmezést pontosítva – társadalomfejlődési és társadalomkritikai dimenzióban helyezi el a modernizációt. Ez azt jelenti, hogy térben és időben a tradicionális viselkedési és csoportképződési mintázatok polgári attitűdökhöz kapcsolható alakzatokat öltönek, melyeknek legfontosabb jellemzője a függőségi viszonyok lazulása mellett az önálló döntési kompetenciák és sorsválasztás lehetőségeinek a kialakulása. Ez képezheti a nagyszámú személyi autonómiák létrejöttének és stabilizálásának is a garanciális alapját. A folyamat azonban feltételekhez kötött.

1. A tradicionális jövedelemszerzési stratégiák

átváltása jogilag szabályozott, tehát legitim formációk. Ez szerződéses jogviszonyok közötti - esetlegesen vállalkozói - munkavégzést jelent.

2. Az érintett közösség tagjainak iskolarendszeren keresztül megszerzett differenciált kompetenciafejlődése, amely az elsődleges munkaerőpiaci belépés, illetve kiszorulás esetén a visszailleszkedés alapvető feltétele.

3. A tradicionális csoportszerepek átrendeződése növekvő személyi autonómiákká (Giddens 1991).⁵ Ez elsősorban női, családi és közösségi szerepváltást jelent, amelyben a nők is növekvő számban növelni tudják az iskolarendszerben megszerzett és a munkaerőpiacon konvertálható kompetenciáikat. A többirányú függőségi kapcsolati hálóval jellemezhető tradicionálisnak mondható résztársadalmakban ez az egyik legfontosabb modernizációs fejlemény.

4. A közösség összetartozását keretező tradicionális, bizalomra és tekintélyre alapozó informális vezetői intézmények lebomlásával párhuzamosan létrejövő, jogilag szabályozott képviseleti rendszer. A kisebbségi, azaz nemzetiségi önkormányzati rendszer létrejötte „felülről” szabályozza ezt a folyamatot (Beck 1997).⁶

5. A mintakövető, életmódváltó hazai cigányság felfelé ívelő életminőségét megalapozó jövedelempozíciók javulása, a szegénység mélységének és

¹Az Európai Unió összetett szegénységi mutatója 3 dimenziót ölel fel. Egyrészt a relatív jövedelmi szegénységben élők arányát és számát. Másodrészt bizonyos, általánosan használt fogyasztási javakat és szolgáltatásokat anyagi okokból nem élvező népesség arányát és számát. Harmadrészt pedig a munkaerőpiacról kiszoruló vagy igen kis mértékben jelen lévő arányát és számát. Szegénynek vagy a társadalmi kirekesztődés által veszélyeztetettnek tekintjük azokat, akik e három dimenzió legalább egyikében érintettek.

³KSH MEF: A Munkaerő-felmérés a KSH legnagyobb folyamatos lakossági adatgyűjtése, amelynek célja, hogy összehasonlítsa alkalmas adatokat szolgáltatson az ország munkaerő-piaci helyzetéről, a foglalkoztatottságról és a munkanélküliségről. Az adatfelvétel folyamán a megkérdezettek nemzetiségi hovatartozását is kéri. Az így kialakított almintából lehetséges roma közösségre vonatkozó adatokat ismertetni.

⁴EU SILC: European Union Statistics on Income and Living Conditions, A jövedelmekre és a életkörülményekre vonatkozó adatfelvétel. A nemzetközi szinten összehasonlítható statisztikák referenciaforrása, melyeket elsősorban a társadalmi kirekesztéssel és befogadással kapcsolatos strukturális indikátorok alapjaként az Európai Bizottság éves tavaszi jelentésében publikálnak.

⁵A késő modern társadalmakban a tradíciók felbomlása következtében az én meghatározása olyan feladattá válik, amivel mindenkinek magának kell megküdenie. A szétesést eredményező, a csoportkohéziót gyengítő modernizációs hatások valóban próbára teszik a csoport tagjait. Külön vizsgálatot érdemel a „mi és az én” értelmezése az átalakuló roma közösségekben.

⁶Itt valójában egyfajta Giddens-i „participatív demokráciáról”, vagy legalábbis az odavezető útról beszélhetünk. (Beck, 1997)

kiterjedésének szűkülése. Dolgozatomban természetesen nem lehettem figyelemmel valamennyi szempontra. Csupán arra vállalkozhattam, hogy rámutassak azokra a több mint elgondolkodtató jelekre, amelyek a modernizációs pályára lépő roma közösség életében magukon viselik a polgárosodás legfontosabb kritériumát, az önálló életvezetés és jövedelemszerzés képességét. Ez vezetheti el a közösséget az integrációhoz, a „belső és

külső” függőségektől való megszabaduláshoz. Kutatásom elsősorban annak igazolására irányult, hogy a függőségi viszonyok lazulása a személyi autonómiák megerősítése, tehát a modernizáció szempontjából az iskolázottság, a kompetenciafejlesztés és a foglalkoztathatóság, valamint a megélhetés biztonságára utaló adatok megfelelően alátudják-e támasztani a roma közösség előrelépését egy integrált, polgárosodó társadalmi részvételre.

Eredmények bemutatása

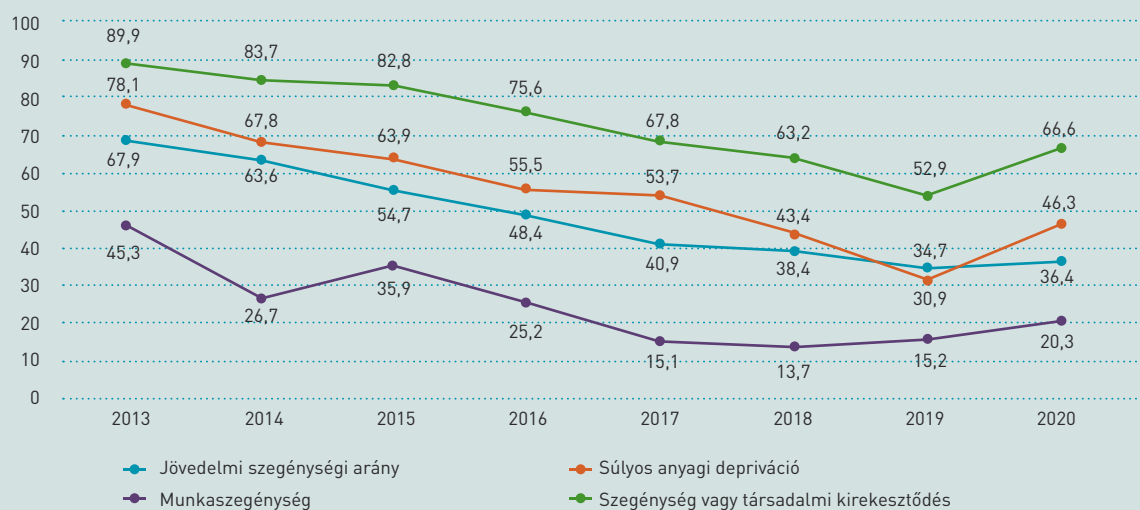
A 2011-ben elindított felzárkózási programok második évtizedébe lépve már idősoros adatokkal mutathatunk rá, hogy jelentős változások történtek a hazai jövedelmi- és megélhetési viszonyokban, az emberek életminőségében és életkilátásaiban. Ennek a folyamatnak legfontosabb mérhető társadalmi jelzőszámai – a KSH és az EUROSTAT egybehangzó adatai szerint – igazolják a szegénység visszaszorulását, s természetesen a hazai roma népesség szociális helyzetének javulását is.

Szegénységi adatok alakulása

A KSH adatai, a mérések és a folyamatok elemzése szerint (Bernáth – Fábíán 2014, Bernáth – Gábor

2018) a munka hatékonyságát jelző fordulatot a 2013-as év jelenthette, amikor az addig szinte minden területen kedvezőtlenül alakuló mutatók átfordultak, és a világválság megjelenéséig töretlen, tendenciaszerű javulás jeleit mutatták egészen 2019-ig. Ekkor a pandémia, a várakozások szerint, megakasztotta a már 2013 óta töretlennek mutatózó kedvező folyamatokat (Gábor – Tátrai 2022). A helyzet átmeneti romlását egyedül a romák esetében lehetett mérni, ami viszont arra mutat rá, hogy a roma népesség helyzete még nem stabilizálódott, s igen törekények az eredmények (Tátrai 2022).

1. ábra: A roma népesség szegénységmutatói (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)



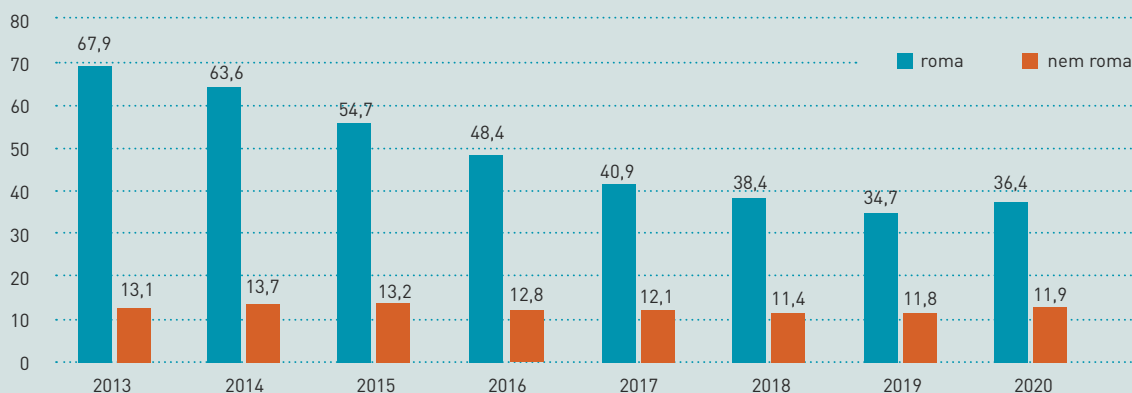
Jövedelmi szegénység (relatív): a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. Munkaszegénység (nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők): olyan háztartásban élők, ahol a munkaképes korú (18–59 év közötti) tagok az előző évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb mint 20%-át töltötték munkával. Súlyos anyagi depriváció: azon személyek, akik meghatározott kilenc tételből anyagai okokból 4-ből hiányt szenvednek. Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés: azon személyek, akik a relatív jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció vagy a munkaszegénység közül legalább egyben érintettek.

A romák esetében a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata 2020-ban 23,3%-kal kevesebb főtt érintett, mint 2013-ban. Azonban a roma népesség egészét tekintve az érintettség még így is magas (66,6%).

A 2013-as évben rendkívül magas arányszámról

induló cigány népesség jövedelmi szegénysége⁸ gyakorlatilag a felére csökkent az elmúlt évtizedben, de ami még ennél a ténynél is fontosabb, hogy ezzel együtt jelentősen csökkent a többségi magyar lakossághoz viszonyított jövedelmi távolság.

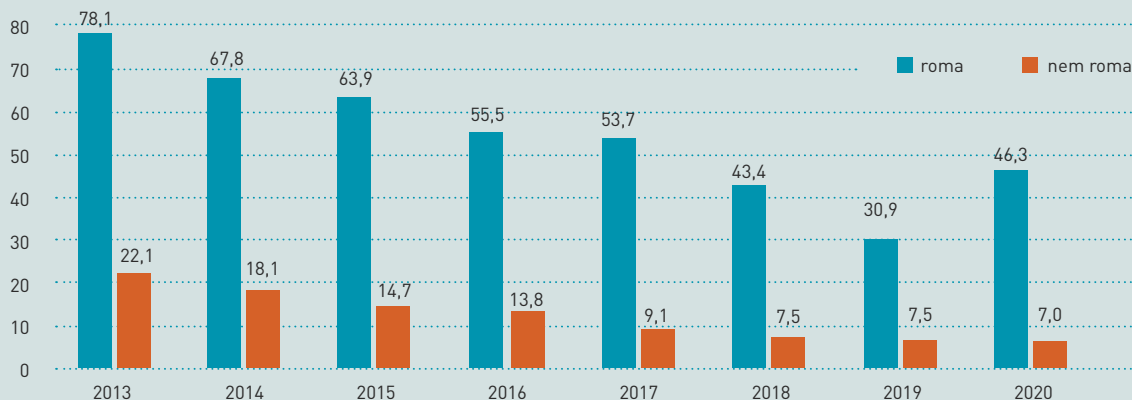
2. ábra: Relatív jövedelmi szegénységi arány (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)



Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk a súlyos anyagi depriváció⁹ kérdésében is, hozzátevé, hogy a romákat a járványos időszak lényegesen hátrányosabban érintette mint másokat, ami rámutat az eredmények ingatag voltára, azaz arra, hogy a romák anyagi sérülékenysége továbbra is igen kockázatos helyzeteket teremt. Ebből következik, hogy az MNTFS végrehajtása során kiemelt figyelmet szükséges fordítani a cigány népesség helyzetének megerősítését, stabilizálását célzó munkára. Ennek

legfontosabb tényezője a romák foglalkoztathatóságának, az elsődleges munkaerőpiacra való belépésüknek és ottani helytállásuknak a segítése. Az elsődleges munkaerőpiacon való bennmaradás lehet az az első lépés, amely képes lehet átlendíteni a cigány lakosságot a bizonytalan jövedelemhez jutásból (fekete-szürke gazdaság alkalmi munkái, egyéb transzferjövedelmek) egy biztos megélhetéssel rendelkező társadalmi csoporttá.

3. ábra: Súlyos anyagi depriváció a roma és nem roma népességben (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)



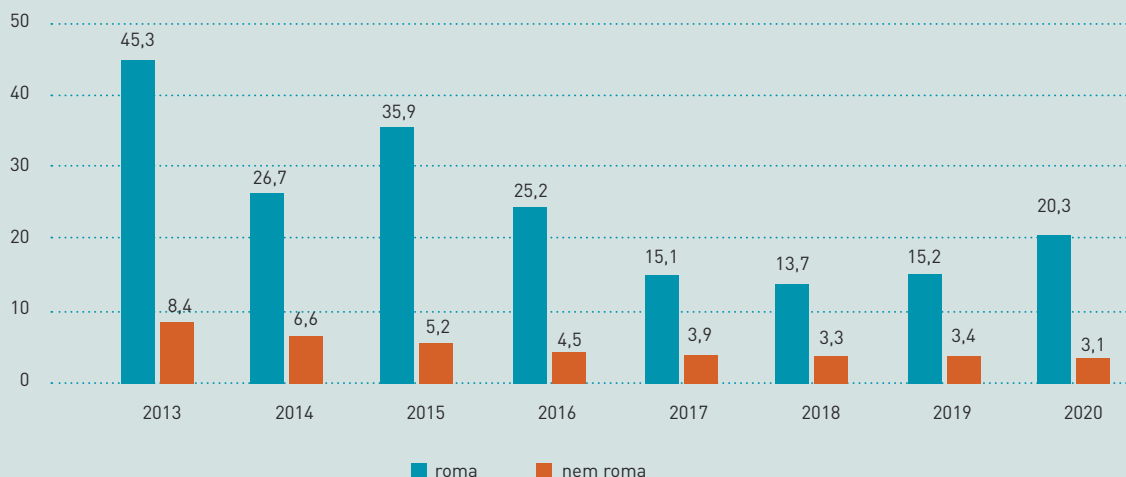
⁸Itt valójában egyfajta Giddens-i „participatív demokráciáról”, vagy legalábbis az odavezető útról beszélhetünk (Beck, 1997). Relatív jövedelmi szegénység: A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya.

⁹Az összetett mutató, a súlyos anyagi nélkülözés azon személyekre vonatkozik, akikre az alábbi kilenc problémából legalább négy

Látványos előretörés történt az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők arányait tekintve is. A 2013-ban 45%-os arány 2018-ra 14% alá csökkent, majd a járványos időszakban némi visszaesés történt. A jelenség értékelésekor érdemes rámutat-

ni, hogy a munkaszegénység csökkenése erősíti és stabilizálja a megélhetési stratégiák váltását is, amely – legalábbis a többségi társadalom szemében – látványosan járul hozzá a romák el- és befogadásához (Tardos 2015).

4. ábra: Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya a roma és nem roma népességben (%)
(Forrás: KSH 2021 EU-SILC)



Iskolázottság

A modernizációs kulcs természetesen az iskolázottsági adatoknál található, ugyanis egyértelmű, hogy a szegénység újratermelődési spiráljait csak úgy lehet megakadályozni, ha folyamatosan javulnak a munkaerőpiaci belépést, ezzel az önálló jövedelemszerzést és életúttervezést, végső soron a polgári életpályát megalapozó képességek. Tehát a roma lakosság, különösen a fiatal cigány népesség kompetenciafejlesztése, iskolázottsági szintjének növelése kulcsfontosságú a jövő folyamatainak pozitív irányú változása elérésében.

Az iskolázottságra vonatkozó idősoros adatok egyértelműen mutatják, hogy az iskolai előmenetelt segítő programok (pl.: „Második esély”¹⁰, „Lépj egyet előre!”¹¹, „Út a középiskolába”, „Út a szakmához”¹², „Út a felsőoktatáshoz”¹³), és a közoktatási mentorprogramok hatékonyságát a helyzet további romlásának megállításában jelölhetjük meg, ami egyébként jelentős fejleménynek mondható (Fejes 2016).

Az erőfeszítések ellenére az iskolai lemorzsolódás csökkentése területén sem történt áttörés, ezért a felzárkózást segítő politika fő hangsúlyait erre a területre érdemes fordítani.

jellemző: 1. hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van, 2. a lakás megfelelő fűtésének hiánya, 3. váratlan kiadások fedezetének hiánya, 4. kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya, 5. évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, 6. anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival, 7. anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel, 8. anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval, 9. anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

¹⁰Ezek az iskolák a közoktatásból kimaradt fiatal felnőtteket, romákat tekintik fő célcsoportjuknak, számukra szerveznek tréningeket, képzéseket, kínálnak piacképes szakmát adó oktatási programokat.

¹¹A program célja a magyar felnőtt lakosság képzettségi színvonalának növelése érdekében olyan képzések indítása, amelyek során a résztvevők magasabb képzettségi szintre kerülhetnek.

¹²A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük roma tanulók iskolai sikerességének elősegítése, motivációjuk és önértékelésük erősítése mentori támogatással. A közoktatásban tanulók számára két alprogram áll rendelkezésre attól függően, mely oktatási intézményben tanulnak.

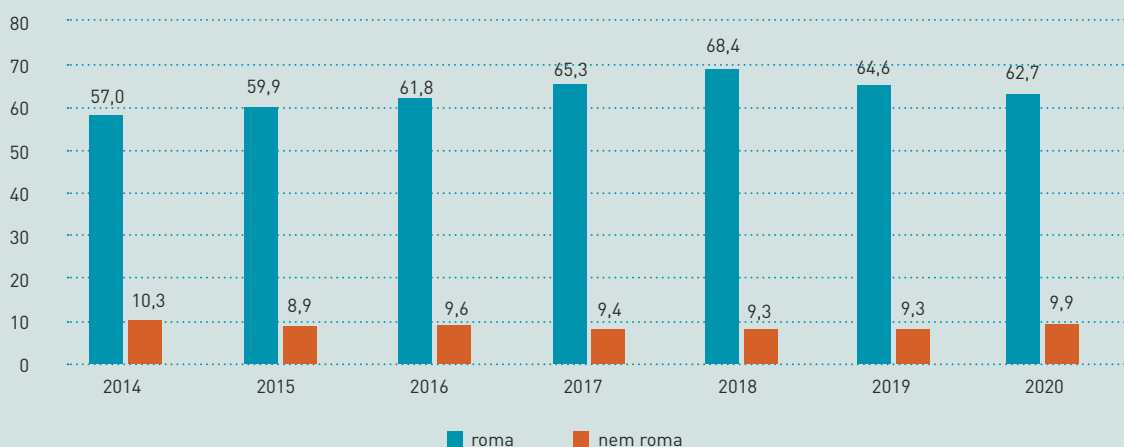
¹³A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, kiemelten a roma/cigány hallgatók felsőoktatási esélyegyenlőségének javítása, felsőfokú végzettséghez jutásának támogatása.

Sokat javíthat a helyzeten és a jövő kilátásait is jelentősen javíthatja, hogy a kötelező óvodáztatás már a gyermekek hároméves korától kezdődik. Ezzel az intézkedéssel egyidejűleg széleskörű, humánerőforrás fejlesztéssel egybekötött bölcsőde- és óvodafejlesztési¹⁴ program indult el, amely részben már megvalósult. Ennek is köszönhető, hogy Európában egyedülálló módon magas, már 83,5% fölötti a roma gyerekek óvodáztatásának az aránya¹⁵. Mindezekből várható a roma gyermekek iskolakezdésig felhalmozott hátrányainak csökkenése. Ugyancsak egyedülálló Európában az a tizenegy (7 egyházi, 4 egyetemi) roma felsőoktatási szakkollégium, amelyben támogatott környezetben segítik a jelenleg összesen több mint 300 roma fiatal egyetemi, főiskolai tanulói helytállását. A kollégiumokban 2011 óta már közel 250 roma fiatal szerzett diplomát (Biczó-Szabó 2020). Az iskolai felzárkóztató programok következetes, megújult eszközökkel való

támogatása, azok számának bővítése várhatóan hozzájárul a szegénység újratermelődési spiráljának megszakításához, az átlagosan magasabb iskoláztatási szint áttörést jelenthet a szegénység elleni küzdelemben.

Ehhez azonban a jelenleginél jobb eredményeket lenne szükséges elérni a korai iskolaelhagyók számának¹⁶ csökkentése érdekében, hiszen ez az egyik legfontosabb tényező, ami fékezi az előre lépést, és fokozza a roma fiatalok lemaradását. Országos szinten a lemorzsolódás a szak(közép) iskolákban a legmagasabb. Ez csak a 2017/2018-as tanévben 10 386 fő veszteséget jelentett. A legmagasabb lemorzsolódási arány ezen belül is a roma diákok körében jelentkezett. Ami különösen is aggasztó, hogy az igen magas 2013. évi 64,2%-os szakiskolai roma lemorzsolódási arány 2017-ben 65,3%-ot tett ki, és 2018-ig tovább, egészen 68,4%-ig romlott. Ezt követte a lassú, bár ígéretes¹⁷ javulás a 2020. évi 62,7%-os adatig.

5. ábra: Korai iskolaelhagyók, 18 – 24 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2021.)



„A magyarországi roma népesség egyik legfontosabb demográfiai jellegzetessége jóval fiatalabb korösszetétele a magyar társadalom egészéhez

viszonyítva. A roma fiatalok döntő többsége ma már kijárja az általános iskolát, és valamilyen középiskolában folytatja is tanulmányait, de jellem-

¹⁴A KSH MNTFS indikátor rendszer adatai (2017) szerint 5500 új óvodai férőhely létesült.

¹⁵Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztató Stratégia megvalósulásáról Magyarországon. Európai Bizottság - Roma Civil Monitor 2018. 49.o.

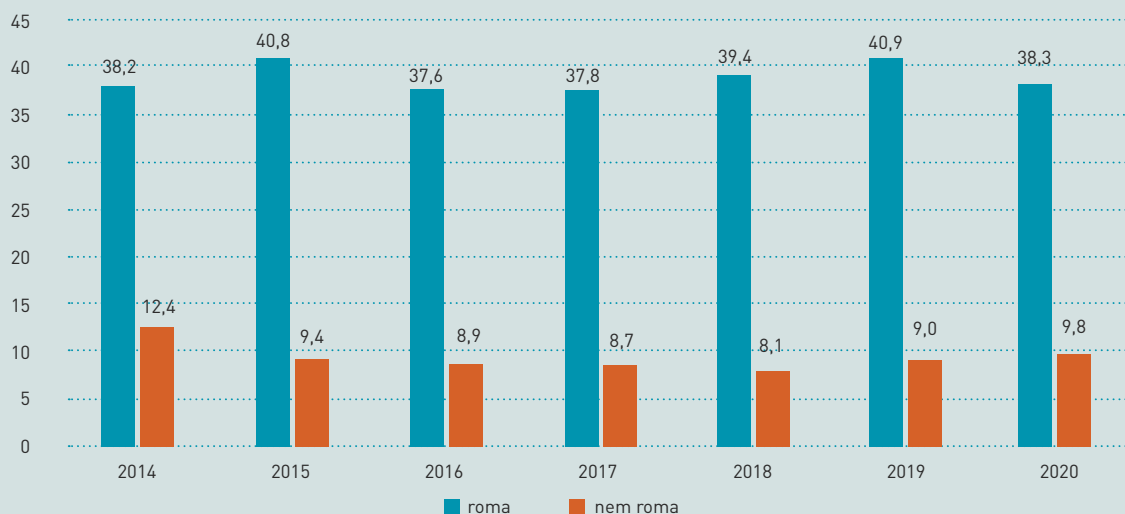
¹⁶Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat által használt definíció alapján a korai iskolaelhagyók azok a 18–24 éves fiatalok, akik nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, és a felmérés időpontját megelőző négy hétben semmilyen képzésben nem vettek részt. (<https://dl-sulinet.educatio.hu/download/ilmtd/documents/korai-iskolaelhagyas.pdf>, 1. o.)

¹⁷KSH MNTFS indikátor rendszer adatai (2022)

zően sem érettségit, sem valódi jövőbeli perspektívát adó képzést nem kap. Ráadásul a középiskolás roma diákok fele időközben lemorzsolódik, és elhagyja az iskolát. Ez a vegyes kép a romák helyzetének javulása szempontjából különösen fontos, hiszen az integráció és a szegénységből való kivetés hosszú távon tehát csakis az iskolai végzettség szintjének növelésével, és a munkaerőpiacon értékes szakmák megszerzésével érhető el.” (Bernát 2014:263)¹⁸

Bernát ezen megjegyzése a legfontosabb társadalmi felzárkózási kulcskérdésre utal, ugyanakkor a korai iskolaelhagyás tényei erőteljesen visszavetik a fiatalok integrációját. Tovább rontja a helyzetet, hogy a KSH számításai szerint a NEET ráta¹⁹ – azaz a sem a képzésekben, sem a munkaerőpiacon meg nem jelenő roma fiatalok aránya – több mint 40%. Ugyanakkor a nem romák körében némi javulás tapasztalható a 10% alatti – egyébként meglehetősen magas – hazai aránnyal.

6. ábra: NEET ráta, 15-24 évesek (%) (forrás: KSH 2022.)



Ellenben nem javultak az iskolákban mért kompetencia-eredmények, ami az egyik legfőbb gátja az előmenetelnek. „Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek relatív teljesítménye is ingadozást mutatott” (Bernát - Gábos 2018:5) mind a szövegértés, mind pedig a matematika területén. A szegénység generációs átörökítésének megtörése szempontjából tehát az egyik kulcsterületen, az oktatásban még igen sok a tennivaló. Az adatok alapján meghatározhatóvá válnak azok a stratégiai beavatkozási pontok, amelyekben elkerülhetetlen az előrelépés. Fokozni kell az iskolai előmenetelt segítő erőfeszítéseket, és – korai

iskolaelhagyás esetén – a visszaillesztést segítő alternatív megoldásokat, a továbbtanulást, a foglalkoztatás és foglalkoztathatóság esélyeit növelő képzési, komplex programokat.

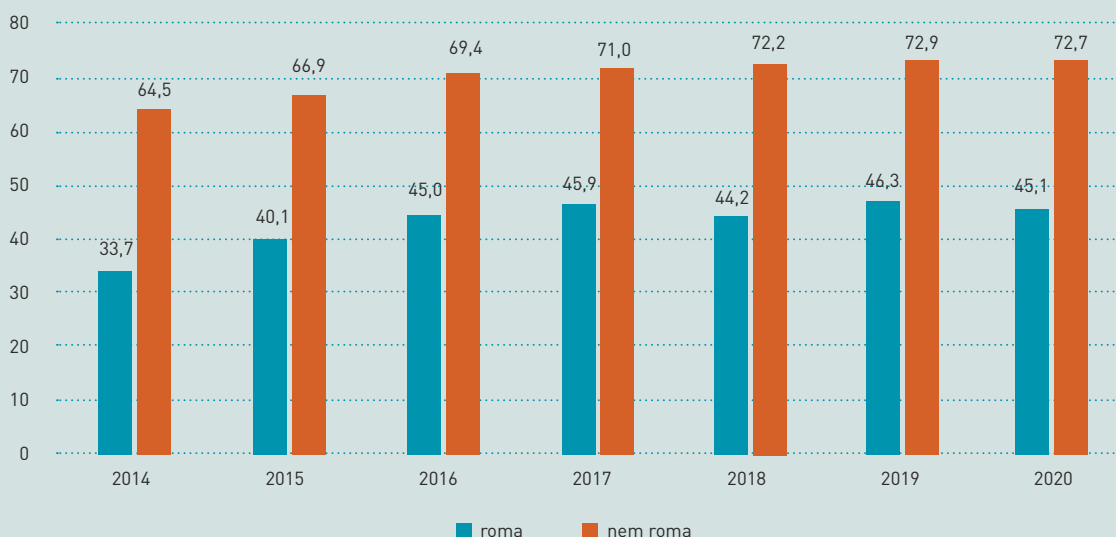
Foglalkoztatás

Az Európa 2020 program keretében Magyarország többek között vállalta, hogy 2020-ig eléri a foglalkoztatottság szintje a 70%-ot. Ez igen ambiciózus vállalásnak bizonyult, a siker mégis ezen a területen a legjelentősebb, mind az összalakosság, mind pedig a roma népesség vonatkozásában.

¹⁸Bernát Anikó megállapítása az Emberi Erőforrások Minisztériumának Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársága megbízásából készült, „A magyar társadalom helyzete és állapota a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia monitoring rendszere alapján” című anyag részeként.

¹⁹A NEET-rátával azokat a nem foglalkoztatott 15-29 éves fiatalokat jellemezzük, akik nem aktív résztvevői a közoktatási rendszernek, illetve egyéb felnőttképzésben sem vesznek részt.

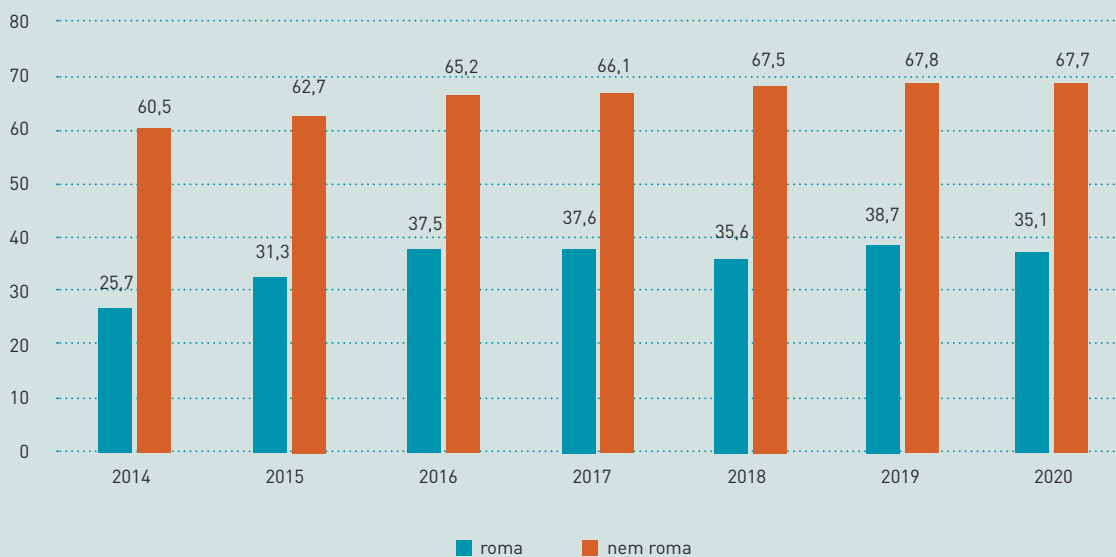
7. ábra: Foglalkoztatási ráta, 15 – 64 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2022.)



A romák esetében a 2014-es 34%-es arányról 2018-ra már 44%, majd 2020-ig 45% fölé emelkedett a foglalkoztatás, s ezen belül a roma nőké is 26%-ról csaknem 39%-ra emelkedett. A pandémia azonban a roma nők esetében az eredmények romlását

hozta, így 2020-ra a foglalkoztatási arányuk 35% körül volt. Hozzá kell tenni azonban, hogy ha a fordulat előtti évet, a 2013. évi 17,9%-ot vesszük alapul, akkor a fejlődés még szembetűnőbb, hiszen igen rövid idő alatt sikerült ezt a növekedést elérni.

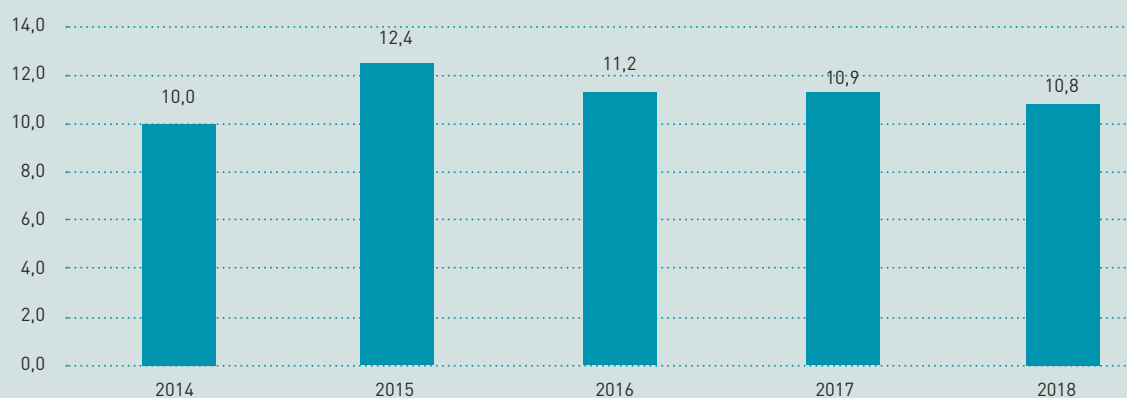
8. ábra: A nők foglalkoztatási rátája, 15 – 64 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2021.)



Magyarország ma már az egyik legalacsonyabb európai munkanélküliségi adatokkal rendelkezik, s ezen belül is – számarányukat meghaladó mér-

tékben ugyan, de a vírushelyzet okozta átmeneti visszaesés ellenére – folyamatosan csökken a romák aránya.

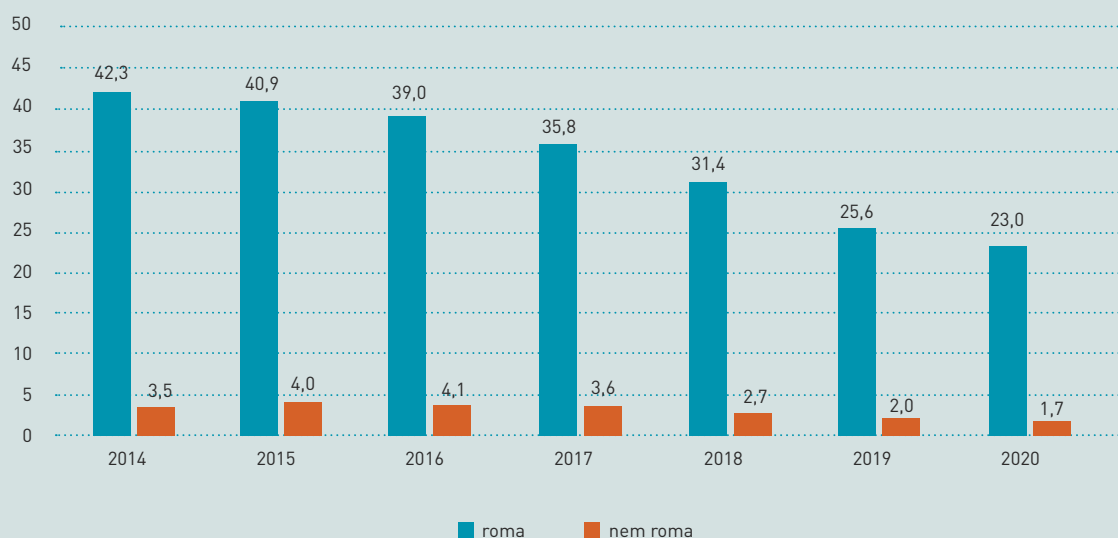
9. ábra: A romák aránya a munkanélküliek körében (%) (forrás: KSH MEF 2018.)



Ugyancsak erre az erősödő folyamatra mutat rá az az adat is, mely szerint 2014 óta 35%-ról 23%-ra zuhant azon 18-59 éves romáknak az aránya, akik foglalkoztatott nélküli háztartásban élnek. Ezt a fo-

lyamatot jelzi az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányának és számának dinamikus csökkenése.

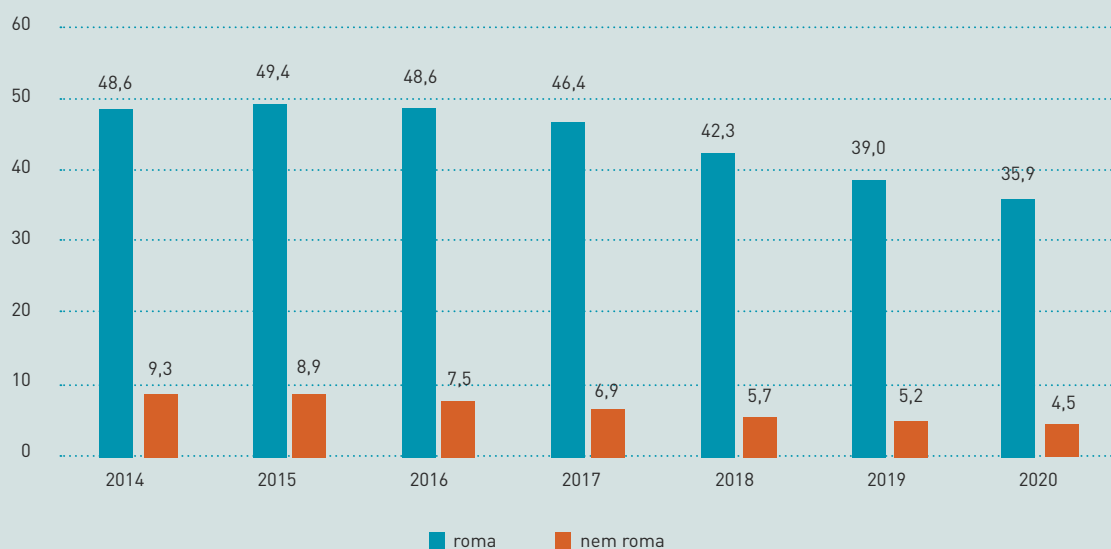
10. ábra: A közfoglalkoztatottak aránya a foglalkoztatottakon belül (%) (forrás: KSH MEF 2021).



A foglalkozási szakemberek figyelmét gyakran elkerüli egy igencsak ígéretes adat, ez pedig a határozott idejű foglalkoztatásra vonatkozik. Mivel a romák esetében a munkaadók gyakran kívánnak, figyelik, mérlegelik a teljesítményt, csak ritkán

kínálnak folyamatos munkaszerződést. A határozott idejű, rögzített időtartamra szóló szerződéses foglalkoztatás arányának csökkenése a roma munkavállalók iránti, tapasztalaton alapuló bizalom jeleként értelmezhető.

11. ábra: A határozott idejű szerződéssel dolgozók aránya a foglalkoztatottakon belül (%) (forrás: KSH MEF 2021.).



Ez a jelenség nyilvánvalóan tartós és pozitív hatást gyakorol a roma családok, háztartások életszínvonalára, szegénységből való kilépési tendenciáira, modernizációjára. A vázolt folyamatok 2013 után változó ütemben, de egyértelműen a roma népesség életviszonyainak és szegénységi mutatóinak tartós javulását jelzik, azaz megalapozzák és stabilizálják a folyamatos munkavégzés által elősegített polgári létforma kialakulását, illetve megerősödését.

A romák esetében a legjelentősebb javulást a lakhatási szegénységgel összefüggő elemek mutatják. Mivel a jövedelmi és a foglalkoztatási adatokkal együtt a lakásviszonyok határozzák meg a legjelentősebb mértékben az életlehetőségeket, és egyfajta mobilitási bázist biztosítanak a háztartásoknak, különösen is érdemes ezen adatokat a figyelem, és természetesen a felzárkózást segítő intézkedések és politika középpontjában tartani. Ezekhez járul még hozzá a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők²⁰ arányának alakulása, ami azért is fontos, mert a család, illetve a háztartás egészének az előrelépését segítő vagy éppenséggel gyengítő körülményekkel, életmód mintázatokkal is összefüggésbe hozható.

A relatív jövedelmi szegénység adatainak változása jól mutatja a hazai jövedelmi viszonyok egészé-

nek alakulása mellett a roma és nem roma népesség jövedelmi viszonyainak egymáshoz mért arányait is. Külön is kiemelésre érdemes, hogy míg 2013-ban mintegy 5-szörös különbség mutatkozott, addig 2017-re ez az arány már 3,5-szeres mértékűre csökkent, és a pandémia megjelenéséig tovább javult. Tehát a többségi társadalom és a romák jövedelmi viszonyai közelítenek egymáshoz. Természetesen ez még mindig rendkívül magas különbség, de a javulás mindenképpen figyelemre méltó. A viszonylag rövid időn belül bekövetkezett tendencia jellegű pozitív változások fennmaradása egyik kulcskérdése lehet a további munkának.

Mindazonáltal még mindig igen fontos különbség, hogy „a roma háztartásokban a társadalmi jövedelem az összes jövedelem több mint egyharmadát tette ki, ugyanez a nem roma háztartások esetében csak 26,3% volt. A társadalmi jövedelmek legnagyobb részét (17,7%-ot) a gyermekneveléshez kapcsolódó szociális juttatások tették ki, míg a gyermekneveléssel kapcsolatos ellátások a nem roma háztartások összes jövedelmének 4%-át adta.

(Kollár-Schwartz, 2019) Tehát a roma háztartások jövedelmi pozícióinak megerősítése, ha az elsődleges munkaerőpiacon szerzett jövedelmek dominanciája is tovább erősödik.

²⁰Azon személyek aránya, akik olyan háztartásban élnek, ahol a munkaképes korú (18–59 év közötti) tagok az előző évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb mint 20%-át töltötték munkával.

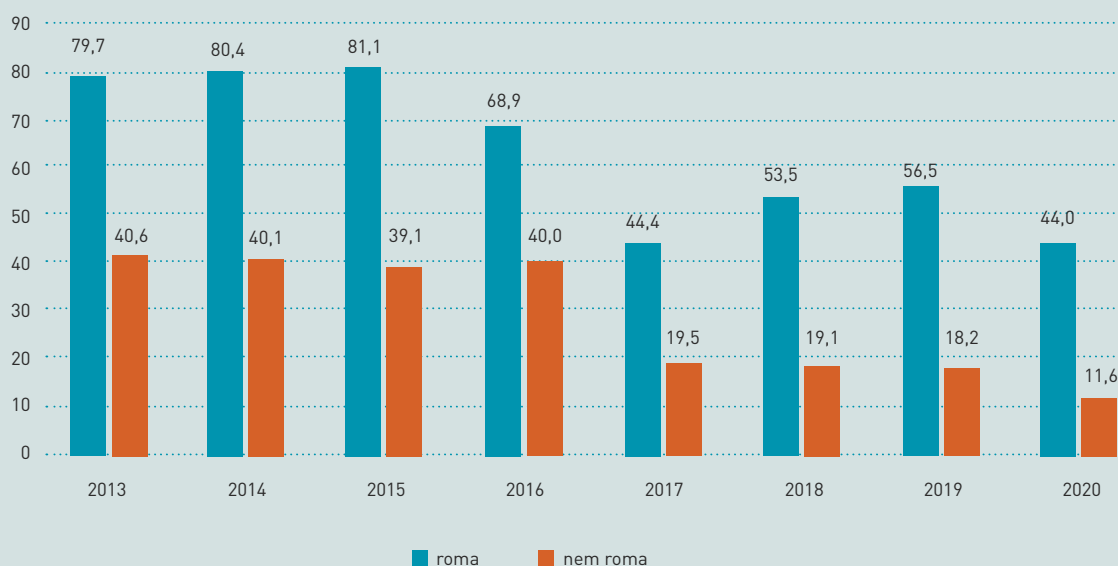
Lakhatási viszonyok

A lakás- és lakhatási viszonyokról, mint az életkörülmények, az életkilátásokat és az életminőséget alapvetően – meghatározó, tényezőről beszélhetünk. A lakás életforma alakító tárgyi környezetet nyújt a családnak, a háztartásnak, meghatározza annak társas kapcsolatrendszerét és erőteljesen kihat a benne élők munka- és a gyermekek iskolai teljesítményére. Még ennél is nagyobb a jelentősége azonban annak a lakókörnyezetnek, amelyben az érintettek lakása elhelyezkedik, már önmagában azért is, mert a lakás és a lakókörnyezet egyértelműen le- vagy éppenséggel felértékeli a benne lakókat egyénenként és csoportként egyaránt. A roma népesség jelentős része még mindig szegregátumokban, rossz állapotú, lerobbant

térségekben és településrészekben él. Ez a helyzet nyilvánvalóan fékezi a felzárkózási folyamatokat, gátolja az integrációt és a rossz helyzetekből való kilépés esélyeit. Ezért a lakhatási lehetőségek folyamatos javulása elengedhetetlen feltétele a felzárkózási folyamatok gyorsulásának.

Az elmúlt években bizonyos mutatók mentén mérhető a javulás. A lakásviszonyok alakulásának az egyik fontos jellemzője a zsúfolt lakásban élőkre vonatkozó mérőszám. Az utóbbi években már ez a mutató is javulást jelez, s növekvő mértékben nyitja meg a roma népesség számára az életmódváltás infrastrukturális feltételeit. Hozzá kell tenni azonban, hogy *„a pozitív változás ellenére közel négyszer annyi roma nemzetiségű él túlszűfolt lakásban, mint nem roma”* (Kollár, 2021:13).

12. ábra: Túlszűfolt lakásban élő roma és nem roma népesség aránya²¹ (%) (Forrás: KSH 2021. EU-SILC)



Az alábbi táblázatban a többi dimenzió mellett láthatjuk a lakhatási szegénység egy másik jelzőszámát, a lakás megfelelő fűtésére vonatkozó mutatót. Az adatok gyors és szembetűnő változásra,

az érintettek életminőségének ugyancsak gyors – bár nyilvánvalóan részleges – javulására utalnak. Ez a tényező azonban nem része a modernizációs skálának.

²¹A 2017-es adatok jelentős elmozdulást jelentenek, de ennek oka az Uniós módszertanra való áttérés, így ez az adat nem hasonlítható az előző évek mérőszámaival! 2020-ban azonban már ezen mérési módszer szerint is további 12,5%-kal csökkent a túlszűfolt lakásban élők aránya.

1. táblázat: A depriváció egyes tételeiben érintettek aránya (%), 2013, 2020 (%) (forrás: KSH EU-SILC 2021.)

Egyes tételek	2013		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Évi egyhetes üdülés hiánya	99,1	58,2	73,9	39,6
Váratlan kiadások fedezetének hiánya	99,2	75,1	70,1	33,7
Kétnaponta húsétel fogyasztás hiánya	75,0	26,0	35,3	11,4
Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos hátralék	74,5	22,7	49,1	10,0
Lakás megfelelő fűtésének hiánya	44,4	10,4	32,9	4,5
Anyagi okból nincs telefonja	11,7	1,5	4,0	0,5
Anyagi okból nincs színes televíziója	1,3	0,4	0,3	0,2
Anyagi okból nincs mosógépe	6,9	1,3	3,0	0,4
Anyagi okból nincs személygépkocsija	65,2	18,7	53,3	12,2

Összefoglalás

A tanulmány elsősorban a társadalmi felzárkózás indikátorrendszerének mérőszámai alapján, leginkább az anyagi dimenziókra fókuszálva veszi végig az adatokat hosszabb időtávban. Ezen elemzés elsősorban a roma népességnek az önálló jövedelemszerzési tendenciáit vizsgálta, azt feltételezve, hogy az elsődleges munkaerőpiacon való tartós megkapaszkodás jelentheti a legfontosabb modernizációs lépést, s egyben a felzárkózás elsődleges feltételét is.

A pandémia hatásai ez esetben is rombolónak mutatkoznak és a cigány népesség sérülékeny helyzetére utalnak, a tendencia mégis a kirekesztődési jelenség enyhülését jelzi, azaz megnyitja a kaput a modernizálódó pálya előtt. Erre engednek következtetni a 2021-re vonatkozó adatok, melyek ismételten a romák helyzetének javulását igazoják. Összességében az adatok egyértelműen felzárkózó közösség jeleit mutatják, ami azt jelenti, hogy a roma népességnek már valóban egyre növekvő hányada az elsődleges munkaerőpiacon szerzi meg munkajövedelmét és ez jelenti a megélhetésének alapját. Ezt igazolják a foglalkozási és a munkanélküliségi adatok, valamint ezen belül az a tény is, hogy nem csak a számuk csökken, hanem folyamatosan csökken az arányuk is mind a

.....

munkanélküliek, mind pedig a közmunkát végzők körében, azaz egyre többen szereznek jövedelmet az elsődleges munkaerőpiacon. Ezeknek a számoknak és arányoknak a stabilitása jelzi a munkaerőpiaci helyzetük javulását. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a roma felzárkózás továbbra is egyfajta „függő fejlődés” (dependent development) jelleget mutat, azaz folyamatos külső (állami – társadalmi) támogatás mellett tartható csak fenn. Ezt a helyzetet tovább nehezíti, hogy a területi hátrányokból eredő társadalmi hátrányok halmozottan szabnak korlátokat az előre lépésnek. A munkaerőpiaci adatok mellett az integrációs folyamatok gyorsulását jelzik az AROPE adatok is. A szegénység vagy társadalmi kirekesztettségben élők száma folyamatosan csökkent a COVID-ig, és a helyzet és a piaci folyamatok javulásával várhatóan ismételten normalizálódik. Végeredményben arra a következtetésre jutottam, hogy a hazai romák társadalmi felzárkózása már visszafordíthatatlan eredménye a felzárkózást segítő állami és társadalmi akaratnak. Az út hosszú menetelést ígér, azonban integrációjuk, felzárkózásuk a távolságok lassú ledolgozása a magyar társadalom ígéretes jelensége.

²²A helyzet pozitív alakulásának okát részben a roma népesség jövedelmi pozícióinak javulásában, részben pedig a természetbeni szociálpolitikai eszközök (fűtési támogatás) „bevetésében” látjuk.

A felzárkózást azonban továbbra is fékezi és a különbségeket tartósíthatja, ha a roma fiatalok iskolaelhagyási (lemorzsolódási) mutatói nem javulnak. Az évek óta tartó stagnálás és a szakiskolák esetében látható romlás alapvető gátja lehet a modernizációs folyamat véghezvitelének. Ebből következik, hogy a felzárkózási politika programjai folyamatosan újratervezésre szorulnak, s ebben a roma fiatalok integrációjának, az iskolai lemorzsolódásuk megakadályozását célzó munkának megkülönböztetett jelentőséget szükséges tulajdonítani.

Megállapítható tehát, hogy a roma népesség életszínvonalának és életminőségének javuló tendenciái igazolják a felzárkózást segítő összetett eszközrendszer eredményességét. A felzárkózási politika sikerességét, a javuló, felzárkózási tendenciák fenntarthatóságát, a szegénység újratermelődési spiráljainak megtörését azonban a foglalkoztathatóság további növelése és a roma fiatalok

iskolarendszerű képzési struktúrákba való be-, illetve visszaillesztése, az általános iskolázottsági szint folyamatos növelése és a lakhatási feltételek javulása biztosíthatja.

Érdemes lenne a nemi és a foglalkozási struktúra változásait is áttekinteni, és az interetnikus konfliktusok látványos csökkenésének okait is megvizsgálni.

A bevezetőben jelzett modernizációs előfeltételek közül elsősorban a szegénység és a depriváció, a munkanélküliség, a foglalkoztatás és az iskolázottság modernizációhoz köthető adatait használtam annak átvilágítására, merre tarthat a magyarországi roma népesség a 21. század első évtizedeiben. Az adatokból kiolvasható annak az előfeltevésnek az igazolása, hogy a függőségi viszonyok lazulása, a személyi autonómiák megerősítése az iskolázottság, a kompetenciafejlesztés és a foglalkoztathatóság erősödésével segíthető elő a leghatékonyabban.

Felhasznált irodalom

A háztartások életszínvonala 2016. KSH 2017.

A háztartások életszínvonala 2017. KSH 2018.

A háztartások életszínvonala 2020. KSH 2021.

BECK, Ulrich (1997): *How Modern is Modern Society?* In Anthony Giddens *Critical Assessments*. Christopher G. A. Bryant és David Jary (szerk.). London: Routledge.

BERNÁT, Anikó – GÁBOS, András: *Társadalmi folyamatok Magyarországon a nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia elfogadásának időszakának első felében. 2009-2017. TÁRKI 2018.*

BERNÁT, Anikó – FÁBIÁN, Zoltán: *Társadalmi folyamatok Magyarországon a nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia elfogadásának időszakában – 2009 – 2012. TÁRKI 2014.*

BICZÓ, Gábor – SZABÓ, Henriett: *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata Humán Regiszter 2020*

Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósulásáról Magyarországon. Európai Bizottság - Roma Civil Monitor 2018

COOPER, Claire (1972) *The House as Symbol of Self*, Institute for Urban and Regional Development, University of California at Berkeley.

CSERTI CSAPÓ, T. (2017) *A Roma integráció évtizedének számszerűsített eredményei az oktatás és foglalkoztatás területén Közép-Kelet-Európában. In: Márfi A. Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene. III. Pécs, Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület.*

DUPCSIK, Csaba (2015) *A cigányok társadalomtörténete a 19-20. század fordulóján. In. Cserti CSAPÓ, Tibor (szerk.) Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NKI*

FARKAS, Máté Bence (2012) A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon *Területi Statisztika* 52 (3): 230–249.

FEJES, József Balázs: Kognitív képességek mérése a tanodában, In: Fejes József Balázs, Lencse Máté, Szűcs Norbert: *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek. Motiváció Oktatási Egyesület Szeged* 2016

GÁBOS, András – TÁTRAI, Annamária: A jövedelmi szegénység kiterjedtsége és mélysége 2005 és 2020 között – eltérő küszöbértékek mentén In: KOLOSI, Tamás – SZELENYI, Iván – TÓTH, István György (szerk. 2022) *Társadalmi Riport 2022. Budapest: TÁRKI*

GIDDENS, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity*

GIDDENS, Anthony (2013 [1994]) *Élet a poszttradicionális társadalmakban. Replika* (82): 55–95.

KAPITÁNY, Ágnes – KAPITÁNY Gábor (1983) *Értérendszerünk, Kossuth, Budapest*

KOLLÁR, Krisztina, Schwartz, Antónia (2018) Szegénység – jövedelem egyenlőtlenség. In.: *Szociálpolitikai Szemle* 2019.1.

KOLLÁR, Krisztina, Schwartz, Antónia (2018) Szegénység – jövedelem egyenlőtlenség. In.: *Szociálpolitikai Tükör* 2021. 3-4.

KSH EU SILC adatbázis 2018.

KSH MEF adatbázis 2018.

KSH MEF adatbázis 2021.

KSH MEF adatbázis 2022.

KSH MNTFS indikátor rendszer 2017.

LAKNER, Zoltán Lehel: Romák felfelé – felúton a romák modernizációja. In *Kapocs* 2020.1.sz.

MÁRTONFI, György (2014) Korai iskolaelhagyás – Hullámszó trendek. *Educatio* 2014/1 36-49

Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018. KSH 2018.

NEMES-NAGY, József (2005) *Regionális elemzési módszerek, Regionális tudományi tanulmányok* 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutató-csoport, Budapest.

NEMES-NAGY, J. és JAKOBI, Á. (2003) A humán fejlettségi mutató (index) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. In: Fóti K. (szerk.): *A szegénység enyhítéséért – Helyzetkép és javaslatok. A Human Development Report Hungary 2000–2002 magyar nyelvű változata.* 25–29.

ÖRKÉNY, Antal – VÁRI, István: Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához 6 / tanulmány *FUNDAMENTUM* / 2009. 2. szám

PÉNZES, J. - TÁTRAI, P. - PÁSZTOR, I. Z. (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* Vol. 58. No. 1.

POLÁNYI, Károly (2004) *A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest*

POLÓNYI, I. (2016) *Emberi erőforrásaink 21. százada. Budapest: Gondolat Kiadó*

SCHARLE, Á. (2016) Mennyit nőtt a foglalkoztatás 2008 óta Magyarországon? In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (eds) *Társadalmi Riport* 2016. Budapest: TÁRKI.

SPÉDER, Zsolt (2002) *A szegénység változó arcai – Tények és értelmezések. Budapest: ARTT – Századvég Kiadó*

Társadalmi folyamatok a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében - 2009-2017. TÁRKI 2018.

TÁTRAI, Annamária: Magyarország szegénységi térképe. In: KOLOSI, Tamás – SZELENYI, Iván – TÓTH, István György (szerk. 2022) *Társadalmi Riport* 2022. Budapest: TÁRKI